

ДИФЕРЕЦІЙНІ ОЗНАКИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ

У статті узагальнено еволюцію поглядів науковців на складнопідрядне речення з підрядним означальним впродовж різних періодів розвитку синтаксичної науки, визначено дефініцію й диференційні ознаки даної одиниці в сучасному синтаксисі.

Ключові слова: речення, складне речення, складнопідрядне речення, синтаксична одиниця, складнопідрядне означальне речення, лінгвістика.

Постановка проблеми. Речення як основна синтаксична одиниця є необхідним елементом у щоденному процесі комунікації в будь-якій галузі людського життя. Завдяки складному реченню мовець може повною мірою повідомити нову інформацію або ж бути у ролі реципієнта, який отримує те чи інше повідомлення, семантично оформлене та інтонаційно завершене. Складнопідрядні речення з підрядними означальними використовуються у мовленні досить часто, бо залежна частина таких конструкцій виражає характерну ознаку предмета чи явища, про який говориться у головній, розширюючи семантику та доповнюючи зміст повідомлюваного. Рема, яка присутня у підрядній частині, допомагає реципієнту краще сприйняти та усвідомити інформацію.

Мета статті – узагальнити еволюцію поглядів на складнопідрядне речення з підрядними означальними, подати дефініцію й диференційні ознаки даної одиниці в сучасному синтаксисі.

Аналіз актуальних досліджень. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю цілісної картини формування складнопідрядних речень з підрядними означальними. Попри це у лінгвістиці чимало наукових праць щодо цієї проблеми. Так, В. Заскалета узагальнила та систематизувала дослідження з даної проблеми, зокрема зазначила, що структуру, семантику, засоби зв'язку складнопідрядних речень з підрядними означальними в писемних пам'ятках досліджували П. Тимошенко (українські грамоти XIV – першої половини XV ст.), Л. Деже (Нягівські повчання), В. Сич (Акти Бориспільського міського уряду XVII ст.), І. Слинько, В. Забеліна, О. Петренко (українські літописи XVII ст.), Ю. Касім («Книги треті міські

Пирятинські»), У. Єдлінська, О. Блик, О. Скоропада (документи канцелярії Б. Хмельницького). Науковець стверджує: «Розглядані конструкції утворювалися чи могли утворюватися на основі простих ускладнених речень, колишніх груп однорідних або просто суміжних речень, які почали уточнюватися спеціальними займенниками або займенниковими прислівниками, що згодом набули відносної семантики і стали вживатися у функції сполучних слів» [2, с. 8].

Дослідження, присвячені становленню складнопідрядного речення загалом і складнопідрядного речення з підрядним означальним зокрема, особливо активно проводили у 50-ті–80-ті рр. ХХ століття такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Я. Бауер, В. Борковський, Л. Буряк, В. Георгієва, О. Груцо, П. Дмитрієв, М. Канюшкевич, Є. Каратаєва, Р. Кузнецова, Т. Ломтєв, В. Назаретський, О. Стеценко, А. Сумкіна, Ф. Травнічек та ін.

Виклад основного матеріалу. Дефініцію, головні ознаки складнопідрядних речень з підрядними означальними визначали й українські синтаксисти. Зокрема, І. Білодід трактував такі конструкції як «складне речення, в якому підрядна частина виступає як атрибутивний визначник при іменнику, займеннику, прикметнику або словосполученні, що мають загальне субстантивне значення у складі головного речення» [4, с. 332]. Учений класифікує речення на підрядні означальні відносного і сполучникового підпорядкування залежно від формальних показників синтаксичних відношень між головною та підрядною частинами. При відносному підпорядкуванні вживаються займенники і займенникові прислівники, які можуть виступати в ролі головних чи другорядних членів речення: *Йди скажи товаришам скільком, хто мешкає найближче, і вертайся* (Леся Українка); *Вона вийшла на всячий ганок, поручні якого зручно лежали на точених баясниках* (М. Стельмах). При підпорядкуванні сполучниковому використовуються відносні слова: *Вся вулиця перерита свіжими вирвами, на дні яких ще сивіє встояний дим* (О. Гончар); *Швед обрав собі невеличкий, розвалений хуторець, куди послав на спочинок резерви* (Ю. Яновський) [4, с.

335, 339]. Такий тип речень поділяється на складнопідрядні речення з підрядними означальними, головна і залежна частини яких поєднуються за допомогою прикметниково-іменникових відносних займенників та за допомогою прислівникових відносних слів.

Мовознавці Б. Кулик та К. Шульжук подають таку дефініцію складнопідрядних речень з підрядними означальними: «Підрядне речення, що уточнює означення до якогось члена головного речення або виконує роль означення, називається підрядним означальним» [3, с. 206; 6, с. 256]. Головна і залежна частини поєднуються за допомогою сполучників або сполучних слів. Речення, формальним виразником яких є сполучні слова, поділяються на три групи: 1) підрядні означальні, при яких вживаються сполучні слова *що, хто, який, котрий, чий*, наприклад: *Я з тих країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї* (М. Нагнибіда); 2) підрядні субстантивні, які поєднуються з головною частиною за допомогою сполучних слів *де, куди, звідки*: *Гончар виглянув туди, куди вказували бетонярі* (Я. Ваш); 3) підрядні означальні, при яких використовуються сполучні слова *коли, як*: *Чи знаєш ти світання в полі або в задуманих садах, коли од щастя мимоволі сіяють сльози на очах?* (В. Сосюра) [3, с. 209]. Складнопідрядні конструкції можуть бути поєднані за допомогою таких сполучників: *який, мов, немов, наче, нібито, що, щоб*, наприклад: *Тепер уже було видно і відблиски вогню, немовби над станцією вигравали зірничі* (П. Панч); *По дворах понавертало такі кучугури, що страшно глянути* (Панас Мирний); *Купи мені хустку, щоб горіла* (Нар. тв.).

С. Бевзенко називає такі речення присубстантивно-атрибутивними і наводить таке визначення: «...складнопідрядні речення нерозчленованої структури, в яких підрядна частина, відповідаючи на питання *який, яка, яке*, відноситься до іменника чи субстантивованого слова, що входить до складу головної частини, й означає його» [5, с. 184]. Дослідник поділяє їх на два види: власне атрибутивні та атрибутивно-поширювальні. Перший різновид характеризується обов'язковою наявністю підрядною частиною з метою пояснити означуваний іменник у головній частині: *Благословенна та ясна*

година, Коли буквар до рук бере дитина; Благословен той день і час, Коли прослалась килимами Земля, яку сходив Тарас малими босими ногами (М. Рильський). Мовознавець наголошує, що співвідносні слова *той, такий* завжди потенційно можливі, якщо навіть вони відсутні в реченні. В атрибутивно-поширювальних конструкціях підрядна частина є факультативною, бо іменник у головній частині має завершено, повну семантику: *З війни шляхами йде солдат у рідний дім, де матір сина жде під яворами (М. Стельмах); Його мінометники, які звикли вести вогонь на рівнині, муслили особливо ретельно враховувати специфіку нових умов (О. Гончар).*

А. Загнітко так описує складнопідрядні речення з підрядними означальними: «...конструкції, у яких підрядна частина підпорядковується певному слову або словосполученню головної частини, виступаючи його атрибутивною характеристикою» [1, с. 689]. Учений класифікує їх на складнопідрядні речення з підрядними означальними відносного і сполучникового підпорядкування відповідно до використання формального показника між предикативними частинами: *Стали спускатися в темний яр, звідки повіяло холодом і проваллям (Г. Тютюнник); Я робив його з таким почуттям, начебто моя творчість здійснювалась не в мізерному целулоїді, а в камені чи металі, начебто йому судилося жити в століттях (О. Довженко).*

Висновки. Складнопідрядні речення з підрядними означальними були й залишаються в колі наукових інтересів багатьох учених упродовж століть. Чимало дослідників одностайні щодо визначення цього поняття, виділяючи спільні формальні показники відношень між головною та залежною частиною. І. Білодід та А. Загнітко описують такі конструкції, наголошуючи на атрибутивній функції підрядної частини. На відміну від інших учених, С. Бевзенко називає складнопідрядні речення з підрядними означальними присубстантивно-атрибутивними. Мовознавці по-різному класифікують речення на види, аргументуючи поділ семантикою слова у головній предикативній частині, але дотримуються думки, що підрядна частина може характеризувати як один член речення, так і повністю головну частину. На наш

погляд, найточніше описав складнопідрядні речення з підрядними означальними І. Білодід, оперуючи зрозумілою термінологією та подаючи узагальнений зміст даному поняттю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: монографія. Донецьк: Дон ДУ, 1996. 437 с.
2. Заскалета В. П. Історія формування складнопідрядних речень з підрядними означальними: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2003.
3. Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Частина II. Синтаксис. Київ, 1961. 286 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 511 с.
5. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. Київ: Вища шк., 2005. 270 с.
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: «Академія», 2004, 408 с.

LITERATURE

1. Zagnitko A. P. Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology: monograph. Donetsk: Don State University, 1996. 437 p.
2. Zaskaleta V. P History of formation of compound sentences with subordinate signifiers: dissertation Cand. philol. Sciences: 10.02.01 / National Pedagogical Univ. MP Drahomanov. Kiev, 2003.
3. Kulik B. M Course of Modern Ukrainian. Part II. Syntax. Kyiv, 1961. 286 p.
4. Modern Ukrainian literary language. Syntax / default ed. I. K Bilodid. Kiev: Nauk. dumka, 1972. 511 p.
5. Modern Ukrainian language. Syntax: Educ. tool. S. P. Bevzenko, L. P. Litvin, G. V. Semerenko. Kyiv: Higher School, 2005. 270 p.
6. 6. Shulzhuk KF Syntax of the Ukrainian language. Kyiv: Academy, 2004, 408 p.

Horbatenko I. S. Differential signs of complex sentences with contractors.

The article summarizes the evolution of scientists' views on complex contractual sentence with contractual signifier during different periods of development of syntactic science, defines the definition and differential features of this unit in modern syntax.

Keywords: sentence, compound sentence, compound sentence, syntactic unit, compound contractual sentence, linguistics.